

УДК 930.1 (438+477.83/.86)“18”

ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ КОНТЕКСТАХ ПІДАВСТРІЙСЬКОЇ ГАЛИЧИНИ

Олена АРКУША*, Мар'ян МУДРИЙ**

* Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України,
відділ новітньої історії,
вул. Козельницька 4, Львів 79026, Україна

** Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра новітньої історії України,
вул. Університетська 1, Львів 79000, Україна

Дев'ятнадцяте століття минуло під знаком усвідомлення ролі історичного нарративу як новітнього способу організації не тільки культурного, а й соціального та політичного просторів. У тогочасній підавстрійській Галичині практики історієписання були пов'язані насамперед з польським та українським національними проектами, і лише тоді співвідносилися з пануючими пізнавальними запитами і стилями мислення – просвітницьким, романтичним чи позитивістським. Історики виступали як націєтворці, нерідко перетинаючи межу між писанням і творенням історії. У межах кожної з національних історіографічних практик існували відмінності, пов'язані, у польському випадку, з різним трактуванням причин занепаду Речі Посполитої та способів її відновлення, а в українському – з різним розумінням національної ідентичності галицько-руського населення. В інституційному плані осередками історієписання в Галичині були університети (у Кракові та Львові) і – навіть більшою мірою – культурно-освітні та наукові товариства (польське Історичне товариство у Львові, українське Наукове товариство імені Шевченка), що свідчить про перетворення історії у чинник формування суспільних настроїв, а в дальшій перспективі – у засіб творення новочасного суспільства, побудованого як національна спільнота.

Ключові слова: історіографія, Галичина XIX ст., інтелектуальна історія, політичні настрої, націєтворення.

Ця стаття – про галицьких істориків XIX століття. Правда, не йтиметься про їхні біографії, а про те, як своїми творами вони намагалися змінити соціальний простір. Сьогодні цілком очевидно, що уявлення про минуле набувають вартості, стають власне історією тоді, коли стикаються у свідомості людини з потребою зробити вибір, вчинити якусь дію, виробити ставлення до поточних подій, аби надати тим подіям якогось значення для сучасності та майбутнього. Таким чином знання минулого дає змогу відкривати моделі поведінки людини і цілої спільноти в кризових і мирних ситуаціях, показувати сценарії відносин між людиною і владою, тобто творити суспільство. Історик XIX століття великою мірою був творцем історичної реальності, загострено розумів повчальність знання про минуле. Дев'ятнадцяте століття минуло під знаком усвідомлення

ролі історичного нарративу як новітнього способу організації не тільки культурного, а й соціального та політичного просторів. Історія тоді стала ключовою умовою і засобом формування новочасного суспільства, побудованого як національна спільнота. Сучасний французький історик Етьєн Франсуа (*Étienne François*) якось зауважив, що вибираючи спосіб увічнити минуле, нація водночас вибирає своє майбутнє. У ХІХ ст. національні історії виступали апологією не тільки існуючих, а й проєктованих націй¹. В “історичній пам’яті” народів Центрально-Східної Європи міцно вкоренилося твердження про те, що національні історії протистояли т. зв. династичним державам та імперіям, були частиною боротьби за “національне визволення”. Фахові ж історики сьогодні розуміють, що ті самі національні історії не меншою мірою обґрунтовували переформатування світового порядку, вони виникали не тільки як результат, а теж як предтеча модерних націй, тобто окреслювали моделі майбутніх національних спільнот.

Інтелектуальні настрої та, загалом, культурні запити ХІХ ст. зосереджувалися на тому, як засобами науки та освіти відкрити перед людиною можливість перетворювати соціальний простір. Тогочасна людина вірила в надзвичайну перетворюючу силу наукового знання. Ось дві промовисті цитати. Міхал Бобжинський (*Michał Bobrzyński*), польський історик і політик з краківського середовища, який у передмові до “Нарису історії Польщі” (*“Dzieje Polski w zarysie”*), що вийшов друком 1879 р., писав:

Наукою найлегше сьогодні здобути в цивілізованому світі становище, яке наш народ втратив через помилкову політику і яке пізніше не зумів відновити силою зброї. Наукою найлегше відродити суспільство, виснажене сваволею і темнотою, бо наука розвіє упередження, сконцентрує думки і візьме в сильні руки розбуялу волю².

Так само Степан Томашівський, український історик, голова Наукового товариства імені Шевченка, виступаючи 1914 р. з нагоди сторіччя від дня народження Тараса Шевченка говорив:

Наука, наукові дослідження на всіх полях людського знання – то діло самостійної нації. Вселюдська наука у рідній національній одежі – се свідоцтво зрілості культурного народу. Бо племена без змагань до культурної й політичної самостійності не плакають зовсім чистої науки, вдоволяючи ся убогими продуктами для домашнього ужитку своїх членів³.

¹ Докладніше див.: *Касьянов Г.* Національні історії та сучасна історіографія: виклики й небезпеки при написанні нової історії України / Григорій Касьянов, Олексій Толочко // Український історичний журнал. 2012. № 6. С. 4–24.

² *Bobrzyński M.* Dzieje Polski w zarysie / Michał Bobrzyński / Oprac. i wstępem poprzed. M. Serejski i A. Grabski. Warszawa, 1987. S. 42 (Цит.: “Nauką najłatwiej dzisiaj zdobyć wobec cywilizowanego świata stanowisko, które naród nasz błędną polityką utracił, którego potem orężem nie zdołał odzyskać. Nauką najłatwiej odrodzi się społeczeństwo strawione swawolą i ciemnotą, bo nauka rozproszy przesąd, skupi myśli i w silne karby ujmie rozbujałą wolę”).

³ Святочні збори // Хроніка Наукового Товариства імені Шевченка у Львові. Львів, 1914. Вип. II–III (ч. 58–59). С. 24.

Тогочасна уява наділяла великими можливостями й істориків. Історик ставав візіонером, який може мислити одночасно категоріями минулого, теперішнього й навіть прийдешнього. Залежно від того чи іншого стилю мислення історик виступав або як просвічена особа, яка може досягнути минуле в річці всесильного Розуму та надати освіченій публіці відповідні моралізаторські взірці, або ж, як пише Олексій Ясь, у ролі “специфічного посередника-віщуна між минулим і сучасним, сакральним і буденним”, який може “інтуїтивно проникнути до історичного світу та представити його неповторний просторово-хронологічний колорит, психологічну напругу, емоційні почування й героїчні звершення”⁴.

В історіографії XIX ст. взаємодіяли три стилі мислення – просвітницький, романтичний і позитивістський. Просвітницько-раціональна парадигма зумовлювала оптимістичне ставлення до історії – прагматичне, моралізаторське і механістичне. Минувшина й тодішня сучасність уявлялися як становлення земного порядку, осмисленого та освітленого всесильним Розумом. Інтелектуальна атмосфера романтизму дозволяла уявляти й документувати національну історію ще до фактичного існування нації, тобто до її самореалізації чи то в державній формі, чи то у вигляді культурної спільності з власною кодифікованою мовою та історичним міфом. Доба позитивізму в інтелектуальному плані тяжіла до Просвітництва з його природно-правовими та механістичними канонами. Позитивістські претензії щодо науковості історії привнесли до дослідницьких практик учених-гуманітаріїв сцієнтизм, себто повсюдну орієнтацію на точне, перевірене й апробоване знання. Позитивісти вірили в інтелект та передбачення майбутнього, котрі пов’язували з концепцією невинного поступу як секуляризованого замітника ідеї “вічного Бога”.

На зламі XIX–XX ст. канони історієписання, сформовані попередніми культурними епохами, зазнали розмивання з психологічної, антропологічної, етнологічної, соціологічної, геополітичної, культурознавчої та інших перспектив. Ця модерністська хвиля не мала домінуючої чи базової стильової формації, а являла собою строкату мішанину конкуруючих стилів, культурних, дослідницьких, освітніх та соціальних практик. У роботі істориків набули популярності різноманітні варіанти соціологізації минувшини (теорія Еміля Дюркгайма), уявлення про здатність конструювати об’єкти дослідження в уяві (неокантіанство). Історіографії ж “скривджених історією” націй, а такими в Галичині вважали себе українці й поляки, захопив на початку XX ст. неоромантичний струмінь, який акцентував на громадянському обов’язку історика формувати національно сильну людину⁵.

⁴ Ясь О. Традиції великих історичних наративів у світлі культурних епох кінця XVIII – XX ст. / Олексій Ясь // Український історичний журнал. 2012. № 5. С. 11.

⁵ Колесник І. Українська історіографія (XVIII – початок XX століття) / Ірина Колесник. Київ, 2000; Потульницький В. Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії XVII–XX ст. / Володимир Потульницький. Київ, 2002; Стельмах С. Історична наука в Україні епохи класичного історизму XIX – початок XX століття / Сергій Стельмах. Київ, 2005; Яковенко Н. Вступ до історії / Наталя Яковенко. Київ, 2007. С. 100–198; Касьянов Г. Національні історії та сучасна історіографія... С. 4–24; Ясь О. Традиції великих історичних наративів... С. 6–38.

Мета цієї статті – узагальнити тематику, філософсько-методологічні основи, стильові особливості та інституційні форми історієписання в підавстрійській Галичині у зв'язку з тогочасними інтелектуальними настроями та політичними обставинами. Чому важливо знати, що думали і як діяли історики в XIX ст.? Що ховається за їхніми інтелектуальними творіннями, які нерідко забирали багато років життя з виснажливою, рутинною щоденною працею в основі? Хто читав ці твори, і як вони впливали на уявлення читачів? Це далеко не повний перелік запитань, без пошуку відповідей на які не вдається зрозуміти й тогочасну епоху загалом. У сучасній історіографії вже є чимало досліджень з польської та української сторони, які стосуються історієписання в підавстрійській Галичині. Однак виконані вони переважно в руслі інтелектуальної біографістики чи історії окремих інституцій. Поступово назріває пізнавальна потреба в узагальненні накопиченого матеріалу – поєднанні відомостей про тематику досліджень, обставини приватного життя істориків, культурно-інтелектуальне тло, соціальні та політичні контексти. Ця стаття є спробою діяти в цьому напрямі. Вона має вступний характер, у ній не варто шукати чогось невідомого. Натомість у ній виокремлено низку сюжетів, які сукупно, у співставленні, дають трохи оновлений і більш цілісний візерунок інтелектуальної історії підавстрійської Галичини.

Дискурс галицько-української самодостатності

Питання етнічної самодостатності було головним у галицько-руському інтелектуальному дискурсі XIX ст. Воно виникло на перетині просвітницьких і романтичних уявлень про організацію суспільства й залишалося актуальним аж до Першої світової війни. Просвітницький історизм, який акцентував на ключовій ролі освіченого правителя, відповідав політичним інтересам і настроям як австрійської влади, так і староруської еліти в Галичині. Вони солідарно виступали з консервативних антипольських позицій. Йшлося насамперед про самодостатність галицько-руської спільноти у відношенні до поляків, але не австрійської влади. Утім, як виявилось згодом, Відневі не вдалося втримати галицько-руську еліту в межах просвітницьких уявлень. Особливістю української ситуації в Галичині була відсутність тривких політичних інститутів, які могли раціоналізувати та уніфікувати широкий спектр мовних практик і уявлень про ідентичність, тому просвітницький історизм не міг у Галичині розвинутися без історизму романтичного, який апелював до минулого як сукупності почуттєвого досвіду. Згідно з уявленнями доби романтизму, протиставлення “русини – поляки” мало вчуватися з самих основ народного життя, бо, мовляв, було вкорінене в ньому. Виразом самодостатнього народного життя вважали передусім письменство у його зв'язку з історичним розвитком⁶. Історія письменства ставала історією розвитку народу/нації загалом. Навіть інтимна література, що нерідко траплялося, через розлогу мережу символів визначала “політичні” настрої.

⁶ Скринник М. Наративні практики української ідентичності: Доба Романтизму / Михайло Скринник. Львів, 2007. С. 263–291.

До середини XIX ст. уявлення галицьких русинів про минуле мали переважно лінгвістичне підґрунтя. Мовні аргументи були використані для сформування мисленнєвої опозиції “свій – чужий”, що в умовах підастрійської Галичини означало протиставлення “русин – поляк”. Найперше це видно в текстах Івана Могильницького (1778–1831). Виходець з родини греко-католицького пароха – він, завдяки здібностям до навчання й активній душпастирській діяльності, став одним з найосвіченіших галицько-руських діячів першої третини XIX ст., зокрема був ініціатором низки заходів, спрямованих на підвищення освітнього рівня греко-католицького духовенства Перемишльської єпархії. Могильницький мислив категоріями епохи Просвітництва, яка апелювала до раціонального, позбавленого випадковостей і другорядностей, світоустрою. Його науковий задум полягав у тому, аби написати історію руської літератури, де протиставити народ “руський” з його мовою польському як “неруському”, а також показати близькість народів Малої, Білої і Червоної Русі. Цей задум був втілений у тексті, з якого є відомою вступна частина під назвою “Відомість о рускім язиці” (“*Rozprawa o języku ruskim*”). Працю опубліковано декілька разів – спочатку польською (у 1829, 1837 і 1848 рр.) і російською (у 1838, 1857 рр.) мовами, і щойно в 1910 р. видано українською. Праця Могильницького мала не так пізнавальне, як стратегічне значення. Воно полягало у постановці питання про власну літературну, т. зв. книжну мову і про зв’язок мови з питанням ширшої, всеруської ідентичності. Могильницький обстоював позицію, що книжною мовою має користуватися верства освічених людей і що ця мова існує з давньоруських часів. Такий підхід схиляв тоді до думки про культурну єдність всеруського простору та визнання для нього російської мови як літературної.

Формування в Галичині місцевої русько-української школи історієписання пов’язане з діяльністю Дениса Зубрицького (1777–1862) й Антонія Петрушевича (1821–1913). Історичні дослідження вони підпорядковували актуальним завданням українського національного руху – пошуку лінії власного історичного розвитку, обґрунтуванню відмінності галицьких русинів від поляків (зокрема, ролі в цьому Церкви) та з’ясуванню їх місця у загальноруському просторі. Увага цих дослідників була зосереджена передусім на давньоруському й “польському” періодах в історії Галицької Русі. Найбільш значущими працями Зубрицького стали “Хроніка міста Львова” (“*Kronika miasta Lwowa*”, 1844 р.) і трьохтомна “Історія стародавнього Галицького-руського князівства” (“Исторія древняго Галичско-Русского княжества”, 1852–1855 рр.). Петрушевич же здобув наукове визнання завдяки публікації документів XVII–XVIII ст. під назвою “Сводная Галицко-Русская летопись”, сама назва якої промовляла про прагнення впорядкувати минуле. Одночасно австрійська влада не була мовчазним спостерігачем у творенні галицькими русинами власної історії – намагалася задавати тематику і ритм цих пошуків. Так, наприклад, восени 1842 р. у Віденській придворній поліції Іванові Головацькому, який на той час був у Відні публіцистом, запропонували видавати фінансовану урядом руську газету, метою

якої була би протидія російським церковним, історичним і мовним концепціям, які проникали в галицько-руське середовище⁷. У переддень “Весни народів” австрійська влада цілеспрямовано підштовхувала тогочасних руських інтелектуалів до створення антипольської версії історії. В той час Академія наук у Відні ініціювала підготовку фундаментальної історії “руського народу” в Галичині з найдавніших часів, яка мала засвідчити його окрему від польської історично-правову традицію, а губернатор Галичини Франц Стадіон (*Franz Stadion*) тиснув на керівництво Греко-Католицької Церкви для прискорення цієї праці⁸. Прагнення австрійської влади спрямовувати історичні дослідження в певному напрямі добре видно й пізніше – наприклад, під час створення у Львівському університеті кафедри всесвітньої історії зі спеціальним оглядом Східної Європи (української історії), яку 1894 р. обійняв Михайло Грушевський.

Просвітницький історизм не давав достатнього інтелектуального простору для створення синтетичної історії Галичини. Місцеву “руську історію” було складно раціоналізувати з австрійської перспективи. Австріяцизм не давав теж емоційного матеріалу для розгортання національного історієписання. Ані Зубрицький, ані Петрушевич у своїх узагальнюючих історичних наративах не перетнули межі поділів Речі Посполитої, навпаки – головні сюжети для своїх праць вони знаходили у галицько-волинському та польському/річпосполитському періодах⁹. Вони вважали для себе першочерговим завданням довести глибину

---

⁷ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49 / Видав Др. Кирило Студинський. Львів, 1909. (Збірник Фільологічної секції Наукового Товариства імені Шевченка. Т. XI–XII). С. 69–70 (Лист Івана Головацького до брата Якова, Відень, 17 (29) жовтня 1842 р.). Про цю пропозицію (вона, зрештою, так і не була реалізована) пише – у контексті інструменталізації Віднем інформаційної сфери в Галичині проти підозрюваного російського впливу – Анна Вероніка Вендланд: *Wendland A. V. Die Russophilen in Galizien. Ukrainische Konservative zwischen Österreich und Rußland, 1848–1915 / Anna Veronika Wendland. Wien, 2001. S. 59–60.*

⁸ Матеріали до історії культурного життя в Галичині в 1795–1857 рр. Замітки й тексти / Видав д-р К. Студинський. Львів, 1920. С. 293 (Лист М. Левицького до Г. Яхимовича, Унів, 29 лютого 1848 р.), 297 (Лист М. Левицького до Г. Яхимовича, 9 березня 1848 р.).

⁹ Д. Зубрицький планував присвятити “австрійському” періоду четверту частину своєї польськомовної праці “Нарис з історії руського народу в Галичині і церковної ієрархії в тому ж королівстві” (*“Rys do historii narodu ruskiego w Galicyi i hierarchji cerkiewney w temże krolestwie”*), однак на практиці довів свою роботу тільки до кінця XVI ст. Інший твір цього ж автора – “Хроніка міста Львова” – фактично обривається входженням до Львова австрійських військ, яке автор потрактував як “звільнення” колись заможного й квітучого, а на момент приєднання до Австрії – спустошеного безладом міста (див.: *Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Денис Зубрицький / Перекл. з пол. І. Сварника, комент. М. Капралія. Львів, 2002. С. 437*). Так само було з А. Петрушевичем. Уже в 1848 р. йому доручили якнайшвидше написати “малоруську історію”. Однак у 1850-х роках провідне фахове видання галицьких істориків “Галицькій Исторической Сборникъ”, яке виходило під егідою “Галицько-руської матиці” й одноосібним автором якого був Петрушевич, публікувало матеріали з історії Галицької Русі до кінця XIII ст. У наступні роки Петрушевич зосередився на продовженні роботи Зубрицького, результатом чого стала опублікована 1874 р. “Сводная Галицко-Русская летопись съ 1600 по 1700 годъ”.

руської традиції в краї, розуміли сучасність у категоріях дуже віддаленого минулого. І Зубрицького, і Петрушевича можна визначити як просвітників, яким, попри їхнє бажання, довелося жити в епоху романтизму. Романтичний історизм був спрямований не на реконструкцію минулого шляхом його вивчення, він наголошував на метаісторії та народній моралі. Інтерес до “цільної тканини” минулого, яке включає досвід і душу народу, зумовив інший підхід до розуміння літературної мови. Вона мала виростати з народнорозмовної основи, бути відображенням філософії народу. Романтизм був інтелектуальним і культурним предтечею національних історій, які поставали як спосіб самоідентифікації та легітимації новочасних націй. На стикові просвітницького та романтичного історизмів виник феномен “Руської трійці” – середовище молодих інтелектуалів, де головними особами були Маркіян Шашкевич, Яків Головацький, Іван Вагилевич¹⁰. Історичні уявлення вони вплітали у відомості з ділянки філології, етнографії, фольклору. Разом ці знання та уявлення мали забезпечити відмежування від польської спільноти.

У другій половині XIX ст. дискурс етнічної самодостатності галицьких русинів розгортався як суперництво між всеруською та українською ідентичностями. Перша знайшла інституційний вираз у русофільській (т. зв. москвофільській) течії, а друга – у народовецькому русі. Обидві течії, по суті, виступали своєрідними платформами для ідейно-теоретичного обґрунтування національно-політичних програм, відображали уявлені місцевими інтелектуалами образи майбутнього галицьких русинів. Ключовою постаттю серед істориків-русофілів був Филип Свистун (1844–1916), а виразником і популяризатором історичних уявлень українофілів – Олександр Барвінський (1847–1926). Дослідники виділяють такі характерні ознаки історичної концепції галицьких русофілів: розуміння власної національної історії як історії “общеруської”, східнослов’янської; ототожнення етнічного (руськість) та конфесійно-обрядового чинників історичного процесу; культ Давньоруської держави як мірила закорінених у минулому цінностей; династичний підхід, погляд на історію як на діяльність переважно правителів; наділення вищих верств і соціальних груп винятковим правом бути виразниками національних інтересів; ірраціонально-провіденціалістське тлумачення історичного процесу¹¹. Народовецька версія

¹⁰ “Руська трійця” в історії суспільно-політичного руху і культури України / Авт.: В. Горинь, О. Купчинський, Ф. Стеблій та ін.; відп. ред. Ф. Стеблій. Київ, 1987; *Дем’ян Г.* Іван Вагилевич – історик і народознавець / Григорій Дем’ян. Київ, 1993; *Шашкевич М.* Повне зібрання творів / Маркіян Шашкевич / Упоряд. і ред. М. Шалата. Дрогобич, 2012.

¹¹ *Аркуша О.* Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд / Олена Аркуша, Мар’ян Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. 1999. Вип. 34. С. 231–268; *Wendland A. V.* Die Russophilen in Galizien. Ukrainische Konserwative zwischen Österreich und Rußland, 1848–1915 / Anna Veronika Wendland. Wien, 2001; *Куций І.* Українська науково-історична думка Галичини (1830–1894 pp.): рецепція національної історії / Іван Куций. Тернопіль, 2006.

історії спиралася на постулат про малоруську чи південноруську (тобто українську) етнонаціональну самобутність. Народовці надали нові націоналізовані значення таким домодерним полісемантичним ідентифікуючим поняттям, як “Русь”, “Україна”, “слов’янство”, “козацтво”. Вони чітко розмежовували українську та російську історії, історичною основою українства вважали козацтво, зміщували акцент з династично-державницьких на соціальні аспекти історичного процесу, розуміли народ-націю як сукупність усіх верств суспільства. Важливим елементом історіософських конструкцій народовців була ідея української “органічної праці”, положення якої розвинули брати Володимир і Олександр Барвінські¹². Історики русофільської та українофільської орієнтації включили в історичний дискурс низку нових тем, зокрема тему австрійського правління в Галичині¹³, а також започаткували розмірковування про місце України на цивілізаційній карті світу¹⁴.

Львівське середовище істориків. Польське Історичне товариство у Львові

Формування у Львові середовища польських професіональних істориків було пов’язане з децентралізацією Габсбурзької монархії, наданням Галичині автономії та колонізацією Львівського університету в 1860–1870-х роках. У переддень Світової війни місто вже було визнаним центром польської історичної науки. За підрахунками Єжи Матерніцького (*Jerzy Maternicki*), сучасного дослідника польської історіографічної культури, у Львові в той час зосереджувалося близько 85% від загальної кількості польських істориків¹⁵. Основи польської історичної

---

¹² *Середа О.* Формування національної ідентичності: ранні народовці у південно-західній Галичині (1860–1873) / Остап Середа. Автореф. дис. (...) доктора філософії (Ph.D.) зі спеціальності історія. Будапешт, 2003; *Янишин Б.* Українська міська політична еліта в Галичині та народовський рух останньої третини XIX ст.: становлення та інституційний розвиток / Богдан Янишин. Київ, 2008; *Мудрий М.* Барвінський Володимир / Мар’ян Мудрий // Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія. Львів, 2012. Т. I: А–Бібл. / Ред тому: О. Купчинський, О. Савула, Н. Федорак. С. 435–440; *Аркуша О.* Барвінський Олександр / Олена Аркуша // Там само. С. 442–449.

¹³ *Аркуша О.* Образ Австрії у висвітленні українських істориків Галичини другої половини XIX – початку XX століття / Олена Аркуша // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2008. Вип. 16. С. 143–164.

¹⁴ *Кущий І.* Образ Сходу і Заходу в українській історіографії Галичини XIX століття / Іван Кущий // Historia – Mentalność – Tożsamość. Rosja i Europa Zachodnia w polskiej i ukraińskiej historiografii XIX i XX wieku / Pod red. E. Koko, M. Nowak, L. Zaskilniaka. Gdańsk, 2013. S. 167–181.

¹⁵ *Maternicki J.* Miejsce i rola “Kwartalnika Historycznego” w dziejach historiografii polskiej / Jerzy Maternicki // Maternicki J. Historia jako dialog. Studia i szkice historiograficzne. Rzeszów, 1996. S. 279. Про львівське історіографічне середовище див.: *Maternicki J.* Polskie badania nad lwowskim środowiskiem historycznym w XIX i XX wieku / Jerzy Maternicki // Maternicki J. Historia i historycy. Studia i szkice historiograficzne. Rzeszów, 2005. S. 91–126; *Його же.* Historycy lwowscy a szkoły historyczne w Polsce (do 1918 roku) / Jerzy Maternicki // Там само. S. 127–173; *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku.* Rzeszów, 2007. [Т. I] / Pod red. J. Maternickiego przy współpracy L. Zaskilniaka; 2014. Т. II / Pod red. J. Maternickiego, P. Sierżęgi, L. Zaskilniaka.

науки у Львові заклали Ксаверій Ліске (*Ksawery Licke*, 1838–1891)¹⁶ і Тадеуш Войцеховський (*Tadeusz Wojciechowski*, 1838–1919)¹⁷. Ліске походив з Великопольщі, Войцеховський – з Кракова. Обидва не знайшли розуміння серед тогочасних краківських інтелектуалів і врешті-решт осіли у Львові. Войцеховський досліджував початки польської державності, Ліске – головно події польської історії XVI ст. Свої дослідження історики опирали на критичне опрацювання джерел, свідомо уникаючи, на відміну від представників краківської історичної школи, широких інтерпретацій. Учені стверджували, що наявний рівень історичних досліджень є недостатнім для створення синтезу історії Польщі. Роботу в університеті Ліске поєднував з фундаментальним видавничим проектом “Акти гродські і земські з часів польської Речі Посполитої” (“*Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej polskiej*”). Закладені Ліске і Войцеховським підходи – опертя історичних досліджень на критично інтерпретовані текстові джерела – розвивали представники наступного покоління польських істориків у Львові – Освальд Бальцер (*Oswald Balzer*, 1858–1933), Броніслав Дембінський (*Bronisław Dembiński*, 1858–1939), Владислав Абрагам (*Władysław Abraham*, 1860–1941) і Шимон Аскеназі (*Szymon Askenazy*, 1865–1935).

У Львові, де зосередилася найчисельніша з-поміж усіх теренів колишньої Речі Посполитої група фахових дослідників старовини, за ініціативою Ліске виникло перше спеціалізоване в галузі історії наукове товариство. Засноване 1886 р., Історичне товариство стало першою польською інституцією, яка спеціально ставила метою розвиток історичної науки. Від 1887 р. під егідою товариства почав виходити друкований орган “Історичний кварталник” (“*Kwartalnik Historyczny*”), покликаний здійснювати критичний огляд усієї польської історіографічної продукції та забезпечувати швидке і якісне оновлення наукової інформації¹⁸. Виникнення Історичного товариства та його друкованого органу було підготоване попереднім розвитком історичних досліджень у Галичині – у Кракові (в Ягеллонському університеті та Академії мистецтв і наук (*Akademia Umiejętności*) й у Львові (в Оссолінеумі й місцевому університеті); воно стало втіленням на інституційному рівні змін, які відбувалися в добу позитивізму в історичній культурі польського суспільства. Середовище польських істориків у Галичині назагал добре описане в історіографії засобами

¹⁶ *Julkowska V.* Ksawery Licke (1838–1891) / Violetta Julkowska // *Złota księga...* [Т. І]. С. 181–200.

¹⁷ *Olejnik K.* Tadeusz Wojciechowski (1838–1919) / Karol Olejnik // *Złota księga...* [Т. І]. С. 201–214.

¹⁸ *Лазурко Л.* Часопис “Kwartalnik Historyczny” і розвиток польської історіографії останньої чверті XIX – першої половини XX століття / Лідія Лазурко. Дрогобич, 2010; *Ії ж.* Польське Історичне товариство у Львові та його часопис / Лідія Лазурко // Студії з архівної справи та документознавства. Київ, 2010. Т. 18. С. 112–118.

біографістики. Питання ж про суспільний вимір історичних досліджень, зокрема про їхній вплив на громадську думку та зв'язок з актуальними політичними, соціальними чи культурними процесами, залишається висвітленим мало.

У підавстрійській Галичині сформувалися дві польські історіографічні школи – львівська і краківська. На відміну від краків'ян, львівські історики уникали узагальнень і прагнули зберігати дистанцію до політичних процесів. Їхні дослідження, у дусі німецького позитивізму, зосереджувалися на джерелознавчих пошуках і, головним чином, мали регіональну спрямованість. Сучасні знавці польської та української історіографії ще не поставили питання про інтелектуальне новаторство львівського історичного середовища. Хай би як, але суспільного розголосу від діяльності львівських істориків у XIX ст. майже не було. У своїй заглибленості в джерела та прагненні до опису нових фактів місцеві історики втрачали з поля зору ширші контексти минулого, його зв'язок з теперішнім. Можливо, єдиним винятком була литuanістика – польські історики міфологізували ягеллонський період, проектуючи його на плани відновлення польської державності. Українська тематика в публікаторській діяльності польських істориків у Львові не набула концептуального значення, вона залежала від загального тла польсько-українських відносин. Правда, в “Історичному кварталнику” таки з'являлися публікації на українську тематику, однак вони були присвячені переважно історії та культурі Галицької Русі¹⁹. Межею, за якою польське історичне середовище перестало помічати українців, став 1897 рік, коли у віденській газеті “Час” (“*Die Zeit*”) Іван Франко опублікував статтю “Поет зради” (“*Ein Dichter des Verrates*”), у якій стверджував, що головним мотивом у творчості Адама Міцкевича була глорифікація зради й підступної несподіванки. Ця публікація стала претекстом для виключення Франка з членів Історичного товариства.

Чи не єдиною площиною, де дослідження львівських учених мали вплив на громадську думку, а в міркуваннях про минуле виразно проглядалася сучасність, були їхні дискусії з краківськими істориками – ідеологами краківського консерватизму. Уперше Ліске вступив у полеміку з краків'янами у 1867 р. Тоді приводом стала програмна стаття Юзефа Шуйського (*Józef Szujski*) “Кілька правд з нашого минулого для розгляду в теперішній момент” (“*Kilka prawd z dziejów naszych ku rozważaniu w chwili obecnej*”), опублікована в “Познанському щоденнику” (“*Dziennik Poznański*”). Ліске назагал погоджувався з аргументами Шуйського – вважав, що причини занепаду Речі Посполитої треба шукати у внутрішньому розладі держави та дисгармонії між владою і суспільством. Однак він не підтримував однозначне засудження конспіраційної та повстанської тактики, узалежнював її від політики окупантів. Згодом, у 1879 р., Ліске вступив у полеміку

---

¹⁹ Лазурко Л. Співпраця українських вчених з польським Історичним товариством у Львові (1886–1939 рр.) / Лідія Лазурко // *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. Rzeszów*, 2007. Т. V. S. 240–254.

з Міхалом Бобжинським, автором синтези “Нарис історії Польщі” (“*Dzieje Polski w zarysie*”). Він запротестував проти однозначно негативної оцінки XVIII ст. в історії Речі Посполитої, відкидав думку про споглядальну пасивність у той час сусідніх держав, закидав автору брак етики й цинізм. Спробою поєднати філософію львівського і краківського історичних середовищ була наукова діяльність Освальда Бальцера²⁰ – талановитого учня Ліске, за чією рекомендацією він поїхав готувати дисертацію до Кракова під керівництвом Бобжинського. Там Бальцер зазнав впливу краківської (т. зв. станчиківської) історичної школи. Цю школу вирізняла насамперед “песимістична” інтерпретація історії Польщі, яка, по суті, зводилася до твердження про занепад Речі Посполитої з власної вини – у результаті розкладу політичних інститутів, незрілості й морального занепаду народу. У Львові Бальцер зберіг винесене з Кракова переконання, що політичні програми не можуть бути відірвані від досвіду минулого, однак у трактуванні польської історії поступово переходив на ендецькі (себто польські націоналістичні) позиції – доводив “нормальність” польської історії, брав участь у публічних національних акціях, вступав у полеміки з політичним підтекстом, аж доки під час Першої світової війни остаточно не розірвав з краківською історичною школою.

Краківська історична школа: між наукою та політикою

Осередком інтелектуального життя Кракова був Ягеллонський університет. Його професори визначали ідейний клімат міста, підтримували тісні взаємини з аристократичними й літературно-мистецькими колами. Професорами Ягеллонського університету ставали вихідці як з аристократичних, так і заможних міщанських родів. Становище професора відкривало шлях до адміністративної кар’єри – аж до міністерських портфелів у Відні. На відміну від львівських, краківські історики були тісно пов’язані з місцевим політичним середовищем. У середині і другій половині XIX ст. вони відіграли ключову роль у формуванні ідеології краківського консерватизму. Лідери краківських консерваторів були яскравими особистостями наукового та політичного світу, здебільшого істориками та літераторами; багато з них працювали професорами Ягеллонського університету. Краківські консерватори відразу сприйняли конституційні реформи й розширення автономії Галичини як основу для угоди з Віднем. В останній чверті XIX ст. краківський консерватизм став найвпливовішою політичною течією в Галичині, що поклала край суспільним практикам конспірації, орієнтованим на постійну підготовку приречених на поразку повстань, і дала польському суспільству позитивну програму “органічної праці”. Як “партія влади” краківські консерватори були відповідальні за розв’язання всіх політичних проблем краю, у тому числі української. Те, що краківські консерватори

²⁰ *Wierzbicki A. Oswald Balzer (1858–1933) / Andrzej Wierzbicki // Złota księga... [Т. I]. S. 253–268.*

об'єднували як аристократів, так і частину наукової еліти, забезпечило їм створення гнучкої ідеології, спроможної конкурувати з викликами націоналістичних і демократичних концепцій²¹.

Краківські консерватори намагалися зробити політичну практику різновидом інтелектуальної діяльності. Підставою “політичного патріотизму” вони вважали усвідомлення і подолання національних хиб, що корінилися в історії. Формування краківської історичної школи пов’язане з іменами Валеріана Калінки (*Walerian Kalinka*, 1826–1886)²² і Юзефа Шуйського (1835–1883), які закликали відмовитися від історичних концепцій емоційного національного патріотизму. Визначальною рисою краківської історичної школи став фаховий пошук причин політичних невдач поляків у внутрішньому стані польського суспільства. Це приводило дослідників до думки, що занепад Речі Посполитої відбувся з вини самих поляків, через їхню неповагу до права і влади. Минуле, твердив Шуйський, говорить насамперед “ту велику правду, що якщо народ як держава впав, то зі своєї вини, якщо повстане, то своєю працею, своїм розумом, своїм духом”²³. У середині 1860-х років історична концепція Шуйського була викладена у чотиритомній “Історії Польщі відповідно до останніх досліджень” (“*Dzieje Polski podług ostatnich badań*”). У 1869 р. учений очолив новостворену кафедру польської історії в Ягеллонському університеті, що забезпечило йому визначальний вплив на формування історичної свідомості польської молоді в Галичині. Водночас молоді краківські консерватори розуміли, що публіцистичний аналіз минулого, логічні та історичні аргументи завжди мають обмежену силу впливу. Аби докорінно змінити громадську думку, витягнути її з меланхолійно-патріотичного летаргійного сну, вони вдалися до політичної сатири. У 1869 р. на сторінках “Польського огляду” (“*Przegląd Polski*”) краківські консерватори опублікували політичний памфлет, відомий як “Тека Станьчика” (“*Teka Stańczyka*”; окреме видання 1870 р.)²⁴.

---

²¹ Król M. Konserwatyści a niepodległość. Studia nad polską myślą konserwatywną XIX wieku / Marcin Król. Warszawa, 1985; Аркуша О. Краківський консерватизм та проблема українсько-польських взаємин у Галичині на початку XX століття / Олена Аркуша // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 2008. Т. ССLVI: Праці Історично-філософської секції. С. 282–315.

²² Maternicki J. Walerian Kalinka (1826–1886) i jego badania nad epoką porozbiorową / Jerzy Maternicki. Rzeszów, 2013.

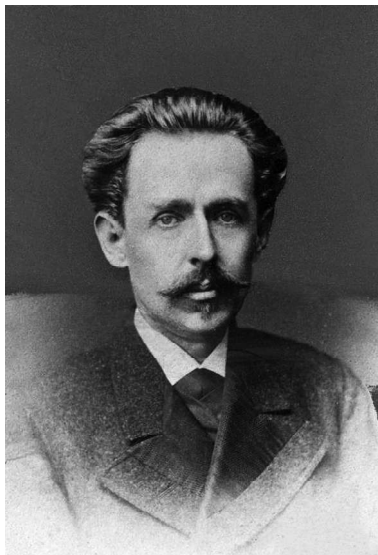
²³ Szujski J. Kilka prawd z dziejów naszych. Ku rozważeniu w chwili obecnej / Józef Szujski // Stańczycy. Antologia myśli społecznej i politycznej konserwatystów krakowskich. Wybór tekstów, przedmowa i przypisy Marcin Król. Warszawa, 1985. S. 57 (Цит.: “tę wielką prawdę, że jeżeli naród jako państwo upadł, to z własnej winy, jeżeli powstanie, to własną pracą, własnym rozumem, własnym duchem”).

²⁴ Stańczycy. Antologia myśli społecznej i politycznej konserwatystów krakowskich / Wybór tekstów, przedmowa i przypisy Marcin Król. Warszawa, 1982; Teка Stańczyka / Oprac. naukowe i wprowadzenie Andrzej Dziadzio. Kraków, 2007.

Семинар Францішека Ксаверія Ліске (1880).

Зліва направо. Стоять: Броніслав Чарнік, Владислав Менда, Освальд Бальцер, Людвік Фінкель, Тадеуш Рибіцький; сидять: Броніслав Горчак, Францішек Зих, Францішек Ксаверій Ліске, Богдан Мардиросевич, Генрик Бігеляйзен

Францішек Ксаверій Ліске

Михайло Грушевський

Коло істориків Львівського університету (1906)
. У другому ряді: Людвік Фінкель (третій справа) та Тадеуш Войцеховський (четвертий справа)

Наступною після Шуйського рубіжною подією у розвитку краківської історичної школи став вихід друком у 1879 р. “Нарису історії Польщі” (*“Dzieje Polski w zarysie”*). Автором нарису був тридцятилітній Міхал Бобжинський (1849–1935), учень Шуйського. У польській історіографії ця праця спровокувала чи не найбільшу, яка коли-небудь виникала, дискусію. Бобжинський рішуче виступив проти “декорації та моралізування” в історії, некритичного прославлення польських чеснот, що провадить до уникнення відповіді на питання, чому поляки втратили державність. Версію польської минувшини Йоахима Лелевеля (*Joachim Lelewel*, 1786–1861), найбільшого тогочасного авторитета серед польських істориків, він вважав ненауковою і тенденційною, підпорядкованою наперед заданій тезі про польську унікальність та месіанство. Власну концепцію Бобжинський будував крізь призму діяльності інститутів держави і права. Причини занепаду пов’язав із невмінням управляти, схильністю до анархії, що призвела, зокрема, до козацьких воєн. Відповідальність за них він поклав не так на українців, визнаючи, що вони мали підстави для обурення, як на нездатність польського суспільства до внутрішнього реформування. Критично оцінив Бобжинський і наслідки Люблінської унії, підводячи читача до висновку, що переваги для поляків від приєднання великого східного простору були відносними, адже вони розпоростили енергію, потрібну для внутрішнього розвитку польського суспільства. Заохочуючи читачів до самостійних критичних міркувань, Бобжинський писав у прикінцевих положеннях: “Задумаймося тільки на хвилину, що ті мільйони польської людності, той капітал і праця, які ми пхнули на схід, залишилися в наших етнографічних кордонах, яким же відмінним був би наш внутрішній розвій”²⁵.

Праця Бобжинського мала практичне призначення, адже набувала смислу у зв’язку з громадянсько-політичним контекстом. Автор намагався застерегти поляків від повторення давніх помилок, схилити їх до політичної розважливості, пошанування ладу, до внутрішньої дисципліни, до примирення з дійсністю, до того, аби позбулися оманливих сподівань і підпорядкувалися правлячій у Галичині суспільно-політичній орієнтації. Бобжинський був послідовним прихильником політичного реалізму й угоди, програми зміцнення польської позиції у світі шляхом тривалої внутрішньої праці. Власну концепцію історичного розвитку Польщі він намагався втілити в політичній практиці – спочатку як віце-президент Крайової шкільної ради у Львові (1891–1902), а пізніше як намісник Галичини (1908–1913). Бобжинський чи не єдиний, хто обійняв посаду намісника зі сформованою програмою дій. Однією з її складових частин було розгортання у провінції “енергійної організаційної праці”, спрямованої на усунення антагоністичних

²⁵ *Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie / Michał Bobrzyński / Oprac. i wstępem poprzed. M. Serejski i A. Grabski. Warszawa, 1987. S. 453* (Цит.: “Chciejmy tylko na chwilę pomyśleć, że te miliony ludności polskiej, ten kapitał i praca, któreśmy na wschód popchnęli, pozostały w naszych etnograficznych granicach, jakąż odmienną kolej byłby obrał wewnętrzny nasz rozwój”).

суперечностей, досягнення політичної і соціальної рівноваги. Бобжинський став намісником після вбивства на цій посаді Анджея Потоцького. У ситуації критичної напруги в українсько-польських відносинах він наважився піднести українсько-польське порозуміння до рівня стратегічної мети. Чималими були здобутки Бобжинського і в ділянці техніки реалізації влади. Адміністрацію перетворено, за висловом польського дослідника Вальдемара Лазуги (*Waldemar Łazuga*), в ефективний інструмент, якщо не для всіх, то для багатьох речей: для охорони порядку, для благонадійності підданих, для суспільного спокою, для українського питання²⁶. Бобжинський намагався створити образ намісника – політичного лідера краю, який не лише керує, а й несе “моральну” політичну відповідальність перед усім галицьким суспільством.

Зусилля Бобжинського не принесли тривалого в часі бажаного заспокоєння. Вони “конфліктували” з неоромантичною хвилею, яка напередодні Першої світової війни захопила галицькі (краківське і львівське) науково-освітні та політичні середовища. Методологічні підстави цього повороту в історіографії, що був спрямований на підпорядкування історичного пізнання національно-політичним інтересам, виклав Станіслав Закшевський (*Stanisław Zakrzewski*, 1873–1936), викладач Краківського та Львівського (з 1905 р.) університетів, а водночас учасник ендецького руху у Львові. У праці “Проблеми історії” (*“Zagadnienia historyczne”*, 1908 р.) він розкритикував позитивістський підхід до розуміння мети історичних досліджень – абсолютизував інтуїтивний спосіб пізнання в історії, успішність історика ставив у залежність від його здатності встановлювати, зберігати і популяризувати емоційний та моральний зв’язок людини з минулим, врешті уважав, що головною ціллю для історика має бути вишкіл людини, просякнутої жагою національного чину. Яскравими виразниками поглядів краківсько-львівської історіографічної школи неоромантиків стали також блискучий лектор та яскравий стиліст Шимон Аскеназі (*Szymon Askenazi*, 1865–1835), а в українській історіографії – В’ячеслав Липинський (1882–1931)²⁷. Неоромантики відіграли значну роль у національному згуртуванні суспільства, розгортанні боротьби за незалежність, але водночас сприяли вкоріненню у суспільній свідомості низки тривких історичних міфів.

---

²⁶ *Łazuga W.* Michał Bobrzyński. Myśl historyczna a działalność polityczna / Waldemar Łazuga. Warszawa, 1982. S. 136. Див. також: *Мудрий М.* Галицькі намісники в системі українсько-польських взаємин (1849–1914) / Мар’ян Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. 1998. Вип. 33. С. 100–101.

²⁷ *Зашкільняк Л.* Неоромантизм у польській історіографії початку ХХ ст. (До питання про соціальну функцію історії) / Леонід Зашкільняк // Проблеми слов’янознавства: Міжвідомчий науковий збірник. 1993. Вип. 45. С. 36–42; *Яковенко Н.* Вступ до історії. С. 193–196; *Włachowska K.* Stanisław Zakrzewski (1873–1936) / Katarzyna Włachowska // *Złota księga...* [Т. І]. S. 377–398.

Наукове товариство імені Шевченка. Михайло Грушевський

До початку ХХ ст. українське та польське історієписання в Галичині, як і сфери науки й освіти загалом, майже повністю “націоналізувалися” – національні орієнтири безапеляційно визначали напрями та зміст історичних досліджень. Бути істориком поза національним контекстом було, по суті, неможливим. Конструюючи моноетнічні мовно-сміслові простори, а на їх основі – національно “чисті” версії минулого Галичини, історики – кожен зі своєї перспективи – показово вдавали, що не бачать у минулому іншої сторони (поляки й українці чинили так навзаєм). Тогочасні вчені дедалі частіше політизували історичні тексти та накладали на них уявлення й образи з поточних національних відносин. Такі маніпуляції з відчуттям присутності та відсутності призводили до виникнення уявлених мурів, які роз’єднували, але не віддаляли – навпаки, сплітали українсько-польські суперечності в Галичині в один нерозривний вузол. З українського боку використання історії як політичного інструменту найвиразніше проявилось в діяльності Наукового товариства імені Шевченка, створеного 1892 р. на базі однойменної літературної спілки. Прийнято вважати, що утворення НТШ – установи, яка прагнула стати прототипом національної академії наук, було об’єктивним кроком у набутті українцями статусу повноцінної нації з неодмінним її атрибутом – центральною науковою інституцією. Водночас важливо пам’ятати, що це був результат політичних домовленостей, т. зв. нової ери²⁸, а тому ця наукова інституція стала інструментом національно-політичного суперництва. Був то певний парадокс: утворене як результат українсько-польської угоди, товариство фактично відразу включилося в конфлікт з місцевими польськими інтелектуальними елітами.

Перетворення літературного Товариства імені Шевченка в наукове, тобто в закриту інтелектуальну корпорацію, було пов’язане з діяльністю Михайла Грушевського – учня Володимира Антоновича. У 1894 р. Грушевський переїхав з Києва до Львова, де – згідно з українсько-австрійсько-польськими домовленостями – обійняв “другу кафедру загальної історії” в університеті²⁹. Всі очікування від появи у Львові молодого професора перебували в площині національної політики: польська крайова адміністрація прагнула збити пориви місцевих лідерів українського руху, а польські професори не вбачали в Грушевському загрози; австрійська влада вважала, що українська орієнтація вченого буде протидією поширенню в Галичині панславістських і радикальних націоналістичних настроїв; самі ж українці очікували від історика “воплочення національної і культурної спільності і одноцільності України-Руси”, а також

²⁸ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. / Ігор Чорновол. Львів, 2000. С. 145–147.

²⁹ Винар Л. Михайло Грушевський: Історик і будівничий нації (Статті і матеріали) / Любомир Винар. Київ, 1995. С. 223–236 (Австрійські урядові документи про призначення Михайла Грушевського професором Львівського університету).

вказівки на “справдешню, просту і бити дорогу національному розвитку українсько-руського народу”. У 1894 р. Грушевський очолив історично-філософську секцію, а в 1897 р. перейняв (від Олександра Барвінського) керівництво Науковим товариством імені Шевченка. Вивчення історії Товариства крізь призму діяльності Грушевського має тривалу історіографічну традицію³⁰, утім повної ясності стосовно мотивів діяльності вченого у Львові немає. Грушевський неодноразово декларував, що прагне створити наукову інституцію, вільну від політичної і громадської тенденційності. Під цим претекстом поборював у НТШ впливи місцевих інтелектуалів і політиків – спочатку О. Барвінського, а пізніше І. Франка. Однак на практиці він використовував Товариство як інструмент впливу на суспільство, зокрема на національні відносини, активно пропагуючи разом зі своїми учнями не-галицьку антипольськість. Суспільний резонанс від діяльності керованого Грушевським Наукового товариства імені Шевченка найвиразніше проявився у винайденні та утвердженні на галицькому ґрунті символів української національної єдності та у сфері українсько-польських відносин. “Націоналізацію” науки (розбудова НТШ) та освіти (вимога заснування українського університету) Грушевський розглядав у львівський період свого життя як найважливіші націєтворчі проекти.

На початку ХХ ст. політична думка галицьких українців розвивалася під впливом діячів з Великої України. Наддніпрянці вимагали від галичан жертвності для загальнонаціональної справи, стверджуючи водночас, що галичани мають бути зацікавлені в сильній Україні як єдиній запоруці їхнього майбутнього³¹. Важливим світоглядним вибором галицьких українців було прийняття, попри застереження поляків, концепції “Історії України-Руси” Грушевського. Зі сторінок цього епічного тексту історія України поставала насамперед як історія українсько-польської боротьби – перемоги козацького війська автор трактував як її славетні епізоди, а питання про спільну з поляками державність взагалі не торкався. Згідно з логікою історика, Україна була рівною серед європейських народів тільки у періоди відмежування від Польщі – у часи Київської Русі та війни під проводом Богдана Хмельницького. Для молодих галицьких істориків погляди Грушевського були привабливими своєю “очевидністю”, яка залишала поза межами історичних текстів усі складні питання історії Галичини. “Завдяки світлим побідам Богдана Хмельницького, – стверджував у популярному дописі на шпальтах газети “Діло” в 1910 р. Іван Крип’якевич, наймолодший з учнів Грушевського, – Україна відзискала назад визначне становище між європейськими державами.

---

³⁰ Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка: 1892–1934 / Любомир Винар. Нью-Йорк; Дрогобич; Львів, 2006; Плохій С. Великий переділ. Незвичайна історія Михайла Грушевського / Сергій Плохій. Київ, 2011.

³¹ Грушевський М. Галичина і Україна / Михайло Грушевський // Грушевський М. Твори у 50 томах. Львів, 2002. Т. 1: Суспільно-політичні твори (1894–1907). С. 380–382.

Нагадали ся часи давних Володимирів і Ярославів, коли до “золотого київського стола” мандрували посольства з півночі і з полудня, від сходу і заходу; гетьманський двір в Чигирині став знов метою горячих забігів ріжних європейських володарів [...], чужі люди розносили славу козацького імени по широкій Європі”³². Історіософія Грушевського стала основою для формування львівської історичної школи³³. Інтелектуальний “бунт” проти засилля в історіографічному просторі Галичини народницьких поглядів Грушевського, згідно з якими сутність української національної історії поставала як безкомпромісна боротьба народних мас з польською владною елітою, тоді як українсько-російське розмежування розумілося як завдання на віддалену перспективу, визрів щойно напередодні Світової війни. Виклик авторитетові кинув Степан Томашівський, який не прийняв безапеляційності й духу менторства стосовно галичан, що їх бачив у публікаціях Грушевського³⁴.

Одним з центральних елементів галицького історіографічного дискурсу ХІХ ст. було питання про національний характер Львова. Створюючи національні варіанти історії міста, українська та польська історіографії (у наукових і популярних версіях) дедали більше розходилися й нехтували “іншою” стороною міського національного простору. Формування міфу Львова, зокрема його історичне обґрунтування, відбувалося, як пише Григорій Грабович, “через протиставлення Іншому. У процесі утвердження “власного” це Інше неминуче маргіналізували, а нерідко й демонізували”³⁵. Польські історики (наприклад, Александер Чоловський³⁶) представляли український елемент у місті як украй маргінальний, українські ж проектували на Львів навколишнє сільське тло, де

³² Крип’якевич І. Посли на дворі Хмельницького / Іван Крип’якевич // Діло. Львів. 1910. Ч. 95. 30 (17) квітня.

³³ Винар Л. Історична школа Михайла Грушевського та її значення / Любомир Винар // Винар Л. Михайло Грушевський: Історик і будівничий нації (Статті і матеріали)... С. 61–82. Див. також: Михайло Грушевський і львівська історична школа: Матеріали конференції. Львів, 24–25 жовтня 1994 р. / Ред. кол.: Я. Грицак, Я. Дашкевич. Нью-Йорк; Львів, 1995.

³⁴ Михайло Грушевський. Наша політика... Матеріали до історії конфлікту в НТШ 1913 року / Упоряд. Л. Винара та Є. Пшеничного. Нью-Йорк; Дрогобич, 2003. (Грушевськіяна / Українське історичне товариство. Т. 7).

³⁵ Грабович Г. Мітологізації Львова: відлуння присутности та відсутности / Григорій Грабович // Грабович Г. Тексти і маски. Київ, 2005. С. 157. Див. також: Аркуша О. Місце Львова в дискусіях про національний характер Східної Галичини на зламі ХІХ–ХХ століть / Олена Аркуша // Львів: місто – суспільство – культура: Зб. наук. пр. / За ред. О. Аркуші, М. Мудрого. Львів, 2012. Т. 8. Ч. 1 (Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск). С. 365–410; Arkusza O. Polsko-ukraińskie dyskusje o charakterze narodowym Galicji Wschodniej na początku XX wieku / Olena Arkusza // Formuły patriotyzmu w Europie Wschodniej i Środkowej od nowożytności do współczesności / Zredagowali: A. Nowak, A. Zięba. Kraków, 2009. S. 299–322.

³⁶ А. Чоловський був автором історичної частини фундаментального офіційного видання “Місто Львів у період самоврядування 1870–1895” (“Miasto Lwów w okresie samorządu 1870–1895”), що вийшло друком 1896 р. Підготовку видання ініціювала Львівська міська рада до 25-річчя набуття чинності міського статуту, що забезпечив Львову широке самоврядування.

чисельна перевага українців була беззаперечною. Принципову роль в українсько-польських дискусіях навколо історії Львова відіграла тема козацтва. В основу оціночних суджень польської історіографії було покладено невелику за обсягом роботу Людвіка Кубалі (*Ludwik Kubala*) “Облога Львова в 1648 році” (“*Obleżenie Lwowa w roku 1648*”), яку на зламі ХІХ–ХХ ст. кілька разів перевидавали. Кубала підкреслював руйнівний характер козацького війська, яке грабувало околиці Львова, і протиставляв діям козаків солідарність львівської громади. Грушевський, який одним із завдань НТШ бачив деконструкцію таких положень польської історіографії, описував період польської влади в Україні як час іноземної окупації та занепаду українства. Українське “відродження” історик пов’язував з козащиною, яку трактував як вияв життєвої сили народу, його здатності до збройного опору гнобителям. Під час козацьких війн, доводив Грушевський, саме у Львові відносини між українцями та поляками досягали особливої гостроти й напруги, адже місто одночасно було “столицею Руси” і “гніздом воєвничої Польщі”. У руслі концепції Грушевського писав історичні розвідки про Львів й Крип’якевич³⁷.

Висновки

Дев’ятнадцяте століття минуло під знаком усвідомлення ролі історичного нарративу як новітнього способу організації не тільки культурного, а й соціального та політичного просторів. Загальна секуляризація суспільства відкривала перед істориками ХІХ ст. необмежені обсяги для боротьби за умови й погляди людей. Історія давала змогу людині усвідомити свою вартісність у часі та просторі – як частину соціуму з глибоким минулим і як окрему особистість. Так чи так людина ставала дійовою особою історії, здатною перетворювати світ. Усі історичні праці, які з’явилися в південно-західній Галичині та стосувалися нерідко доволі вузьких регіональних тем, у той чи інший спосіб були спрямовані на перетворення – зміну існуючого стану.

В інституційному плані осередками історієписання в південно-західній Галичині були не тільки університети (у Кракові та Львові), а й – навіть більшою мірою – культурно-освітні та наукові товариства (польське Історичне товариство у Львові, українське Наукове товариство імені Шевченка), що свідчить про перетворення історії в чинник формування суспільних настроїв, і далі – у засіб творення новочасного суспільства, побудованого як національна спільнота. Історіографічні ініціативи виникали в середовищах, які керувалися ширшими, аніж то було прийнято в тодішніх університетах, задумами стосовно майбутнього суспільного устрою. Часто це були навіть приватні ініціативи, тільки умовно пов’язані з певними інституціями.

---

³⁷ Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський. Київ, 1995. Т. VIII: Роки 1626–1650. С. 81–95; Крип’якевич І. Львів, його минувшина і теперішність / Іван Крип’якевич. Львів, 1909.

Галицькі практики новочасного історієписання були пов'язані насамперед з польським і українським національними проектами, і тільки в другу чергу вони співвідносилися з пізнавальними запитами і стилями мислення – просвітницьким, романтичним чи позитивістським. Історики виступали як націєтворці, нерідко перегинаючи межу між писанням і творенням історії; вони постачали історичний матеріал і водночас брали безпосередню участь у національних рухах. До початку ХХ ст. галицькі історики створили такі історіографічні моделі, в яких жодної іншої, окрім власної для історика, національної спільноти не існувало. У певному сенсі, саме практики історієписання підготували українсько-польський конфлікт, який у ХХ ст. неодноразово набирив драматичних і трагічних форм.

Українські історичні тексти були спрямовані на відмежування від поляків, обґрунтування самотності місцевої руської спільноти та утвердження уявлень про спільність галицьких русинів із – залежно від національно-політичних орієнтацій авторів – всеруським чи малоруським/українським просторами. Польські історичні наративи осмислювали, головним чином, причини розпаду Речі Посполитої, поступово прищеплюючи місцевій спільноті концепцію “органічної праці”, та накопичували фактичний матеріал для побудови концепту нової Великої Польщі. У межах кожної з національних історіографічних практик існували відмінності, пов'язані, у польському випадку, з різним трактуванням причин занепаду Речі Посполитої та способів її відновлення, а в українському – з різним розумінням національної ідентичності галицько-руського населення. Були й інші, зокрема територіальні, відмінності: якщо у Львові наголос робили на знанні минулого, то в Кракові завжди більше цінували уяву.

У хронологічному плані галицькі історики ХІХ ст. торкалися переважно давніших періодів історії, що можна пояснити бажанням довести глибину української чи польської традиції в краї, а також характерним для свого часу розумінням сучасності в категоріях віддаленого минулого і навіть переконанням у власних можливостях “проорокувати” майбутнє. У ХІХ ст. відкриття зв'язку минулого з майбутнім було особливою інтелектуальною вартістю. Тогочасні як польські, так й українські історики шукали в минулому досконалі взірці для підтримання традиції. Доволі оманливим є враження, що ХІХ ст. прагнуло розірвати з минулим. Йшлося про розрив із соціальними практиками минулого, але водночас те саме минуле, себто уявлення про нього, мало стати цінністю світоглядного порядку, бути усвідомлене як частина духовного наповнення “національної” людини в майбутньому.

HISTORICAL RESEARCHES IN INTELLECTUAL AND POLITICAL CONTEXTS OF AUSTRIAN GALICIA

Olena ARKUSHA*, Marian MUDRYI**

*The Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine, the Department of Contemporary History,
4, Kozelnytska str., Lviv 79026, Ukraine

**The Ivan Franko National University of Lviv,
the Chair of Contemporary History of Ukraine,
1, Universytetska str., Lviv 79000, Ukraine

The 19th century passed under the sign of awareness of the historical narrative as a modern way of cultural, social and political spaces. At that time practices of historical writing in Austrian Galicia were mostly related with Polish and Ukrainian national projects and only in the second turn they were correlated with dominating cognitive queries and thinking styles – elucidative, romantic or positivism. Historians acted nation-builders, crossing a limit between limning and creation of history. Within the limits of each of national historiography practices there were the differences in both writings. In Polish case they mainly concerned the reasons of Commonwealth decline and methods of its renewal while Ukrainian writings described understanding of national identity of the Galician-Ruthenian population. In an institutional plan the cells of historical writing in Galicia were universities (in Krakow and Lviv) and even in a greater degree cultural, educational and scientific societies (Polish Historical society in Lviv, Ukrainian the Shevchenko Scientific Society) that testifies to converting of history into the factor of forming public moods and in a further prospect creation of modern society built as a national association.

Key words: historiography, Galicia of the 19th century, intellectual history, political moods, nation-building.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ И ПОЛИТИЧЕСКИХ КОНТЕКСТАХ АВСТРИЙСКОЙ ГАЛИЦИИ

Елена АРКУША*, Марьян МУДРЫЙ**

* Институт украиноведения имени Ивана Крипьякевича НАН Украины,
отдел новейшей истории,
ул. Козельницкая 4, Львов 79026, Украина

** Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра новейшей истории Украины,
ул. Университетская 1, Львов 79000, Украина

Деятнадцатый век прошел под знаком осознания роли исторического нарратива как нового способа организации не только культурного, но и социального и политического пространства. В тогдашней австрийской Галиции практики историописания были связаны прежде всего с польским и украинским национальными проектами, и только во вторую очередь они соотносились с господствующими познавательными запросами и стилями мышления – просветительским, романтическим или позитивистским. В определенном смысле историки творили нации, нередко пересекая границу между писанием и созданием истории. В пределах каждой из национальных историографических практик существовали различия, связанные, в польском случае, с различной

трактовкой причин упадка Речи Посполитой и способов ее восстановления, а в украинском – с разным пониманием национальной идентичности галицийских русинов. В институциональном отношении ячейками историописания в Галиции были университеты (в Кракове и Львове) и – даже в большей степени – культурно-образовательные и научные общества (польское Историческое общество во Львове, украинское Научное общество имени Шевченко), что свидетельствует о превращении истории в инструмент формирования общественных настроений, а в дальнейшей перспективе – в средство создания современного национального общества.

Ключевые слова: историография, Галиция XIX в., интеллектуальная история, политические настроения, формирование национальной общности.

Стаття надійшла до редколегії 30.04.2014

Прийнята до друку 02.06.2014